

*Мельник Оксана Вікторівна,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент
Водяник Яна Віталіївна,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавр
навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСГУМАЦІЇ ТРУПА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Сучасні умови розвитку України є принципово новим етапом в усвідомленні ролі моральних засад діяльності правоохоронних органів, обумовлених гуманізацією права, підвищенням інтересом до людської особистості, визнання її найвищою цінністю суспільства і держави. Цю обставину має враховувати і юридична наука, зокрема й наука кримінально-процесуального права [1, с. 20].

У сфері кримінального судочинства зв'язок права і моралі є безспірним і корисним. Глибокий моральний зміст принципів кримінального процесу посилює їхній авторитет. Процесуальні гарантії підкріплюються гарантіями морального характеру.

Мораль – система історично визначених поглядів, норм, принципів, оцінок, переконань, які знаходять вираження у вчинках та діях людей, регулюють їх ставлення один до одного, до суспільства, певного класу, держави і підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки. Їх критеріями постають категорії добра, зла, чесності, благородства, порядності, совісті. З таких позицій даються моральна інтерпретація та оцінка всіх суспільних відносин, вчинків та дій людей.

Мораль і право відрізняються за багатьма параметрами, але у них багато спільного. Вони регулюють поведінку і діяльність людей, виражають загальнолюдські уявлення про належне і справедливе. У моралі і права спільні покликання і мета – забезпечення стійкого розвитку суспільства, впорядкування відносин між людьми на ґрунті загальнолюдських моральних цінностей: свободи, рівності, гуманізму, справедливості. Моральне обґрунтування права та правове забезпечення моральних норм ведуть до їх гармонійності і дієвості. Але норми моралі існують у свідомості людей та реалізуються в їх поведінці на основі внутрішнього переконання, а норми права завжди приймаються спеціально уповноваженими державними органами й мають документальне, формально визначене відображення в законах, указах, постановках тощо. Норми права є деперсоніфікованими, формально однаковим и і обов'язковими для всіх, кого вони стосуються й окреслюють свободу зовнішньої поведінки людей, залишаючись у більшості випадків формально нейтральними до їх внутрішніх мотивів [2, с. 430].

Визначаючи поняття етики у кримінальному процесі, можна ствердити, що вона являє собою філософську категорію, яка охоплює моральні норми, об'єктивовані у таких зовнішніх формах, як законодавство (наприклад,

кримінальні процесуальні норми), локальні акти (кодекси і правила органів самоврядування, які визначають етичні стандарти здійснення професійної діяльності суб'єктів кримінального провадження), релігійних нормах, звичаях і традиціях, а також моральнісні установки суб'єкта, які детермінують вибір варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах.

Етичність розкривається лише під час взаємодії моралі і моральності, які є рівними між собою і вужчими за поняття «етика».

Етичні аспекти кримінальної процесуальної діяльності визначаються за критеріями:

1) наявність у кримінальній процесуальній нормі прямого посилання на етичні категорії (честь, гідність, справедливість, свобода);

2) етико-змістовне наповнення кримінальної процесуальної норми;

3) визначення кримінальною процесуальною нормою порядку взаємодії між суб'єктами з позиції етичних категорій;

4) існування суперечностей між кримінальною процесуальною нормою і етичними категоріями;

5) кримінальна процесуальна норма наділяє суб'єкта правозастосування правом вибору варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах або прогально (неповно) регламентує відносини, які можуть виникнути у правозастосовній практиці [8, с. 61].

Щодо огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією, то це є однією із слідчих (розшукових) дій яка допомагає встановити об'єктивні обставини у кримінальному провадженні. Її проводять для подальшого встановлення причини смерті потерпілого, у випадку, якщо попереднє дослідження було не повне чи з'явилися нові важливі дані, або для ідентифікації особи, якщо раніше це не вдалося зробити. У деяких випадках проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією може бути єдиним способом отримати докази. Якщо раніше дана слідча (розшукова) дія була не поширеною у практичній діяльності правоохоронних органів (це пов'язано з її значенням, адже ексгумація має місце там, де вже фактично вичерпані всі інші можливості для отримання чи перевірки важливої для кримінального провадження інформації, а також сама дія має особливо складний морально-етичний характер, що може призвести до завдання шкоди близьким і родичам померлого), то в умовах воєнного стану, огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією все частіше проводиться слідчими Національної поліції України, що зумовлено виявленням місць масових захоронень на деокупованих та прифронтових територіях [3, с. 113].

Загалом слово «ексгумація» пішло від латинського слова «exhumatio», у дослівному перекладі ex – з, а humus – земля, тобто вилучення трупа з землі [4]. Щодо терміну огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, то під ним розуміють слідчу (розшукову) дію, яка полягає у вийнятті трупа з місця його поховання за участю судово-медичного експерта із метою створення належних умов для подальшого проведення огляду трупа, експертного дослідження чи інших процесуальних дій. Після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан.

Процесуальний порядок проведення даної слідчої (розшукової) дії закріплений у ст. 239 Кримінального процесуального кодексу України. (далі – КПК України). Згідно цієї статті юридичною підставою для ексгумації є постанова прокурора [5]. Фактичною ж підставою є отримання (збирання) доказів або перевірка вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні при наявності достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети.

Обов'язковими учасниками цієї процесуальної дії є слідчий, прокурор, судово-медичний експерт, службові особи органів місцевого самоврядування. Окрім того, положення ч. 7 ст. 223 КПК України вказують на необхідність залучення до проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, двох понятих [5].

Дана дія внаслідок обстановки та місця її проведення носить негативний окрас, тому й під час запрошення понятих слідчому, прокурору слід ураховувати психологічні складності проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією.

На практиці, доволі часто виникають труднощі при пошуку двох незацікавлених у результатах розслідування кримінального провадження осіб, які б погодились бути присутніми під час огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, не кажучи вже про те, щоб вони уважно спостерігали за всіма діями слідчого або експерта, особливо якщо тіло, наприклад, знаходиться в стадії розкладання або сильно постраждало внаслідок аварії чи під час падіння з висоти. Участь понятого у подібній слідчій дії на тлі створення у нього загального негативного настрою може викликати стрес, нервовий розлад або непритомність. Як варіант, у даному випадку найкращим виходом із цієї ситуації буде запрошення понятих з числа працівників цвинтаря [6, с. 112].

Щодо участі родичів померлого під час проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, можна зауважити, що КПК України не відносить близьких родичів до учасників цієї слідчої (розшукової) дії, а також не передбачає необхідності отримання від них згоди на ексгумацію трупа.

І дана позиція відрізняється від положень, які закріплені в КПК деяких зарубіжних країн. Так, наприклад, КПК Республіки Вірменії передбачає участь родичів похованої особи, але лише за їх бажанням, правоохоронні органи не мають повноважень, щоб зобов'язати їх бути присутніми при проведенні ексгумації. Певного успіху у вирішенні цього питання досягли Республіка Вірменії та Латвійська Республіка. Перші зазначили, що згода є обов'язковою в усіх випадках, окрім ситуацій, коли є достатні підстави вважати, що хоча б один з родичів причетний до смерті померлої особи. Другі ж вказують у своєму КПК, що під час досудового слідства можна проводити таку процесуальну дію або з відома близьких родичів померлої особи, або за постановою слідчого судді [7, с. 602].

Особливістю ексгумації трупа є те, що такі дії дуже тісно пов'язані з моральним аспектом, адже це психологічний тиск для рідних та близьких померлого. Для того, щоб забезпечити мінімальний ступінь захисту родичів померлого, зменшити їх емоційні переживання, доцільно було б закріпити «баланс» публічних та приватних інтересів. Це можна здійснити шляхом

внесення змін до чинного законодавства, а саме до ст. 239 КПК України, та зазначити потребу у наданні письмової згоди рідних на проведення таких дій досудового розслідування. А у разі якщо родина не згодна з цим, тоді вже прокурор має вносити клопотання до слідчого судді та вирішувати це питання, якщо реально є вагомі підстави для ексгумації.

Тоді виникають питання під час встановлення кола учасників ексгумації, кого слід відносити до близьких родичів померлого. У пункті 1 частини 1 статті 3 КПК України наведений об'єднаний перелік близьких родичів та членів сім'ї - чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [5].

Враховуючи вищевикладене слід зазначити, що національне законодавство потребує певного доопрацювання в тих напрямках, які розглядалися. Потрібно вдосконалити процедуру проведення ексгумації. Деталізації окремих процесуальних моментів забезпечить консенсус між приватними інтересами родичів померлої особи та публічними інтересами. Актуальним є питання отримання згоди близьких родичів та членів сім'ї на проведення ексгумації. Не слід також нехтувати забезпеченням реальної можливості особи звертатися за захистом порушених прав до судових установ.

Як зазначають вчені, мораль є тим лакмусом, що носить абсолютний характер. Авторитет моральних цінностей є беззаперечним. Для права, зокрема, кримінального процесуального, наявність моральних норм є визначальним для політики держави. Особливо в умовах складних змін, що дають виклик всім органам державної влади, сутність моральних змін стає зрозумілою та прийнятною [9, с. 152].

Список використаних джерел

1. Лозовой В.О. Мораль і право як регулятори діяльності й поведінки соціальних суб'єктів. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.*, 30 трав. 2019 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 7–20.

2. Колодій Є.М. Характер взаємодії моралі і права в постіндустріальному суспільстві. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 22 травня 2020 р. / НЮУ ім. Ярослава Мудрого.* – Харків : Друкарня Мадрид, 2020. С. 401–430.

3. Галаган В.І., Кулик М.І., Моргун Н.С., Терещенко Ю.В. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, у кримінальному провадженні України: посібник. Київ, 2018. 113 с.

4. Тагаєв М.М. Судова медицина: підручник / М.М. Тагаєв; за заг. ред. проф. О.М. Бандурки. - Х.: Факт, 2003. - С. 1172–1178.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

6. Конюшенко Я.Ю. Учасники проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. *Міжнародний гуманітарний університетський вісник. Правознавство*. 2020. Т. 2, № 47. С. 112–115. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.47-2.23> (дата звернення: 05.11.2024).

7. Слівінський В.В., Рибалко В. В. Правові та морально-етичні проблеми організації ексгумації трупа у кримінальному провадженні. *Юридичний науково-електронний журнал*. 2022. № 5. С. 600–602. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/144> (дата звернення: 05.11.2024).

8. Аббасова Д.Л. Правове забезпечення та реалізація етичних норм у кримінальному процесі України : дис. ... докт. філософії в галузі знань 08 "Право" : спец.: 081 - Право / Д. Л. Аббасова ; наук. керівник І. А. Тітко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, М-во освіти і науки України. - Харків, 2023. 312 с.

9. Мельник О. В. Моральні засади доказування у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 222 с.

*Мозоль Наталія Іванівна,
доцент кафедри історії та філософії
навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Кожна держава має бути зацікавлена в створенні, всебічному розширенні і поглибленні громадянського суспільства, якщо воно прагне до задоволення потреб громадян, до своєї адаптації в загальнолюдський цивілізований процес.

Сьогодні гостро постала теоретична і практична проблема вироблення перспективного підходу до оцінки української історії і незалежної, самостійної ідеологічної та політичної позиції щодо оцінки шляхів і засобів розвитку України.

Основою існування демократичної держави вважається співвідношення громадянського суспільства та правової держави, за допомогою якої юридичними засобами забезпечується верховенство права, реальне здійснення, гарантування, охорона, захист і поновлення порушених прав людини і громадянина, взаємна відповідальність держави і особи, контроль і нагляд за створенням і застосуванням юридичних законів [1, с. 87–88].

Основну проблематику громадянського суспільства було висвітлено в науковому доробку видатного вченого-правознавця Володимира Володимировича Копейчикова [2, с. 104].